

הסלע. במערות שבתוך המבצר התגלו גם ממצאים מהתקופה ההלניסטית ובהם מטבעות ומקוואות טהרה. מבצר זה אינו הראשון שנבנה במקום לאורך ההיסטוריה, ונראה כי באותן מערות התבצרו קנאי הגליל בשנת 37 לפנה"ס, כאשר נלחמו בהורדוס. ההיסטוריון יוסף בן מתתיהו מתעד את המערכה בכתביו. בן מתתיהו, שהיה גם מפקד המרד הגדול בגליל, ביצר את כפר המערות בארבל כהכנה למרד (67 לספירה). על פי המצאי בשטח, נראה כי המורדים לא הסתפקו רק במערות הר ארבל. הם התבצרו גם במדרון הר ניתאי השוכן מצפון להר ארבל. בהר ניתאי התגלתה חומה שנועדה להיות קו הגנה ראשון כנגד הרומאים.

מצוק הארבל: השביל המסומן אדום עולה עתה במצוק התלול של הארבל. יש לטפס בזהירות ולהיעזר בכבלים ובסולמות היתדות הקבועים בסלע. בראש המצוק אפשר לשאוף אוויר פסגות, להעיף עוד מבט בנוף המרהיב ולסיים את הטיול. **מסלול תצפיות:** בראש המצוק הכשירה רשות הטבע והגנים מסלול תצפיות, המתאים לכל המשפחה ונמשך כחצי שעה עד שעה. השביל מוליך אל המצפורים האלה: **מצפור אל מול הכנרת** - הנמצא במורד המזרחי של צוק הארבל וחושף את נופי דרום הגולן והכנרת; **ומצפור החרוב** - הנמצא בראש צוק הארבל. המצפור חושף את הכנרת, הגולן, החרמון והחלק המזרחי של הגליל העליון והגליל התחתון. המצפור מציח את זכרו של תת אלוף לונץ.

התחתון. בשמורה צומחים מינים נדירים כגון יקיטון מזרחי (פורח בדצמבר), צבעוני ההרים (סוף פברואר-מרס) ומינים מיוחדים של צמחי מצוקים, בהם דרדר נאה, שושנתית משורטטת וציפורן משתלשל. בחודשים דצמבר עד פברואר מבקרת בשמורה הציפור הנדירה כותלי. מצפון לנחל ארבל מתנשא צוק מרשים נוסף - הר ניתאי (98 מטר מעל פני הים). ההר כלול גם הוא בתחום שמורת ארבל, אך הגישה אליו אסורה.

המסלול עובר בכמה תחנות:
תחנת מצפור החרוב: מקופת האתר נצמד בשביל המסומן שחור אל מצפור החרוב, הנקרא כך בשל עץ חרוב הצומח בקצה המצוק. המצפור חושף את אחד המראות היפים בישראל - הכנרת, הגולן, החרמון והחלק המזרחי של הגליל העליון והגליל התחתון.
מבצר המערות: השביל פונה מזרחה ויורד במצוק התלול. יתדות שהתקינה רשות הטבע והגנים במצוק מסייעות מאוד בירידה. השביל יורד במורד המצוק ופונה מערבה. לאחר כ-800 מטר אנו פוגשים בשביל מסומן אדום. נפנה שמאלה במעלה השביל האדום, המטפס אל מערכת גדולה של חללים. בין המערות בנויים קירות מגן עצומים, מאבני בזלת שחורות ומאבני גיר לבנות לסירוגין. זהו מבצר המערות (קלעת אבן מען). המבצר נבנה במאה ה-17, כנראה על ידי עלי בק, בנו של האמיר הדרוזי פחר אדין, בן למשפחת מען. המאחז הצבאי חלש על בקעת ארבל והדרכים שעברו בה. בנייתו התבססה על המערות שבצוק

מבצר המערות בארבל צילום יורם שפיר

מבצר המערות ומצוק הארבל
צוק סלע המתנוסס מול הכנרת והגולן, שרידי בית כנסת מפואר מיישוב קדום ושבילי טיול אל מבצר מערות השוכן בנקיקי סלע. כל אלה ועוד מחכים לכם בשמורת טבע וגן לאומי ארבל
כתב: יעקב שקולניק

אורך המסלול: כשני קילומטרים.
דרגת קושי: אתגרי. **משך הטיול:** כשלוש שעות. **אופי המסלול:** מסלול הליכה מעגלי המחייב שימוש ביתדות ובכבלים הקבועים בסלע (יש גם מסלול תצפיות קצר, המתאים לכל המשפחה). **איך מגיעים?** מכביש טבריה בצומת גולני (כביש 77) פונים בצומת כפר ח'טים לכביש 7717 ואחר כך למושב ארבל. לפני שער המושב פונים שמאלה ומאגפים את המושב באיגוף שמאלה. אחרי 1.1 קילומטרים מגיעים לחורבת ארבל ולבית הכנסת. הגן הלאומי נמצא במרחק שני קילומטרים בהמשך הכביש. **חניה:** יש **נגישות:** אין. **מים לשתייה:** יש באתר. **עונה מומלצת:** כל השנה. **מקום לפיקניקים:** יש באתר. **הדלקת אש:** אסורה. **רחצה במים:** אין. **חניון לילה:** אין. **הוראות בטיחות:** אין להתקרב לשפת המצוק. היזהרו מנפילה ומדרדר אבנים. בימי גשם המסלול סגור. **הכניסה בתשלום (הביקור בבית הכנסת ללא תשלום).**

שמורת ארבל נמצאת בתחומה של רמת ארבל, רמה בזלתית בגליל התחתון המתרוממת במתינות מזרחה ומסתיימת במצוק אדיר הבנוי סלעי גיר ודולומיט ומתנוסס מעל בקעת גינוסר והכנרת. שיא המצוק, הר ארבל (181 מטר מעל פני הים), מתנשא כ-390 מטר מעל הכנרת. המצוק הוא תוצר של השבר הסורי-אפריקאי הגדול ושברים גיאולוגיים העוברים לרוחב הגליל

מצוק הארבל מתנוסס מעל הכנרת צילום מוטי דולב